स्थितः । विक्षेपो दक्षिणे भागे; स्वार्णवैः स्वदृक्कर्मात् । स्वतभुग्ब्रह्महृदयो दृष्टे द्वाविंशभागगो । अष्टाभिस्त्रिंशता चैव विक्षिप्ता उत्तरेण तौ । गोलं बध्वा परीक्षेत विक्षेपं ध्रुवकं स्फुटम् सू०"स्वकीयात् क्रान्तिविभागस्थानाद्दक्षिणस्थामशीतांशैस्तारात्मकोऽगस्त्यो मिथुनान्तगः कर्कादिभागे स्थितः । अगस्त्यनक्षत्रस्य राशित्रयं ध्रुवकः । दक्षिणविक्षेपोऽशीतिरित्यर्थः । मृगव्याधो लुब्धको मिथुनराशेः विंशतिभागे स्थितः । चकारः समुच्चये । लुब्धकनक्षत्रस्य राशिद्वयं विंशतिभागा ध्रुवक इत्यर्थः । दक्षिणस्यां चत्वारिंशता भागैः परिमितस्य च क्रान्तिवृत्तस्थानाद्विक्षेपः । हरयाशौ वह्निब्रह्महृदयौ द्वाविंशभागस्थितौ वह्निब्रह्महृदयनक्षत्रयोर्द्वाविंशतिभागाधिकैकराशिध्रुवकः। तौ वह्निब्रह्महृदयौ । अष्टाभिस्त्रिंशता । चकारः क्रमार्थे । एवकारो न्यूनाधिकव्यवच्छेदार्थः । उत्तरेणोत्तरस्यामित्यर्थः । विक्षिप्तौ विक्षेपवन्तौ । वह्नेर्विक्षेपोऽष्टभागः उत्तरः । ब्रह्महृदयस्योत्तरे विक्षेपस्त्रिंशदित्यर्थः । नन्वेते ध्रुवा विक्षेपाश्च कालक्रमेण नियता अनियता वेत्यत आह । गोलमिति । गोलं वक्ष्यमाणं बध्वा वंशशलाकादिभिर्निबध्य स्फुटं विक्षेपं क्रान्तिसंस्कारयोग्यं ध्रुवाभिमुखं ध्रुवकं स्फुटमायनदृक्कर्मसंस्कृतं परीक्षेत । स्वस्वकाले दृग्गोचरसिद्धमङ्गीकुर्यात् । इत्थं च क्रान्तिसंस्कारयोग्यविक्षेपायनसंस्कृतध्रुवकयोरयनांशवशादस्थिरत्वादपि सर्वदानीन्तनसमयानुरोधेन लाघवार्थमायनदृक्कर्मसंस्कृता ध्रुवाः क्रान्तिसंस्कारयोग्यविक्षेपाश्च नियता उक्ताः । कालान्तरे गोलयन्त्रेण वेधसिद्धा ज्ञेयाः । नैत इति भावः । गोलयन्त्रेण वेधस्तु गोलबन्धोक्तविधिना गोलयन्त्रं कार्यम् । तत्र स्वगोलस्योपरि भगोलम्, आधारवृत्तस्योपरि विषुवद्वृत्तम् । तत्र यथोक्तं क्रान्तिवृत्तं भगणांशाङ्कितं च बध्वा ध्रुवयष्टिकीलयोः प्रोतमन्यच्च भवेधवलयम् । तच्च भगणांशाङ्कितं कार्यम् । ततस्तद्गोलयन्त्रं सम्यग्ध्रुवाभिमुखयष्टिकं जलसमक्षितिजवलयं च यथा भवति तथा स्थिरं कृत्वा रात्रौ गोलमध्यच्छिद्रगतया दृष्ट्या रेवतीतारां विलोक्य क्रान्तिवृत्ते मीनान्ताद्दृग्वलान्तरितपश्चाद्भागं रेवतीतारायां निवेश्य मध्यगतयैव दृष्ट्याश्विन्यादेर्नक्षत्रस्य योगतारां विलोक्य तस्या उपरि तद्वेधवलयं निवेश्यम् । एवं कृते सति वेधवलयस्य क्रान्तिवृत्तस्य च यः सम्पातः स मीनान्तादग्रतो यावद्भिरंशैस्तावन्नक्षत्रस्य नक्षत्रस्य ध्रुवांशा ज्ञेयाः । वेधवलये तस्यैव सम्पातस्य योगतारायाश्च यावन्तोऽन्तरेंऽशास्तावन्नक्षत्रस्य विक्षेपांशा दक्षिणा उत्तरा वा वेद्याः । अथ कदम्बप्रोतवेधवलयेन वेधे तु सदा स्थिरा ध्रुवका आयनदृक्कर्मसंस्कृताः परन्तु कदम्बतारयोरभावाद्यक्यमिति यथोक्तवेधेनैवायनदृक्कर्मसंस्कृता ध्रुवाः परास्त ध्रुवाभिमुखाः स्फुटाः सिद्धा भवन्तीति दिक् । अथ रोहिणीशकटभेदमाह"रङ्ग०।"दृष्टे सप्तदशे भागे यस्य याम्योऽशकद्वयात् । विक्षेपोऽभ्यधिको भिन्द्याद्दाक्षिणात्यः शकटं तु सः"सू०।"हरयाशौ सप्तदशेऽंशे यस्य शकस्य भागद्वयादधिको विक्षेपो दक्षिणः स शको रोहिण्याः शकटं शकटाकारसन्निवेशं भिन्द्यात् । तन्मध्यगतो भवेदित्यर्थः । तुकारादृशकविक्षेपो रोहिणीविक्षेपादल्प इति विशेषार्थकः । विक्षेपस्य दक्षिणस्य रोहिणीविक्षेपादधिकत्वे शकटाद्बहिर्दक्षिणभागे शकस्य स्थितत्वेन तद्भेदकत्वाभावात् । अत्र शकटाग्निनक्षत्रस्य ध्रुव एकराशिः सप्तदशांशाः दक्षिणः शरो भागद्वयमिति वेधसिद्धा स्पष्टा युक्तिः। अथ शकयोगसाधनार्थं शकयोगसाधनरीत्यतिदेशमाह"रङ्ग०।"शकवद्द्युनिशे भानां कुर्याद्दृक्कर्म पूर्ववत् । शकमेलकवच्छेषं शकभुक्त्या दिनानि च"सू०।"शकवद्द्युनिशे शकानां यथा दिनरात्रिमाने आयनदृक्कर्मार्थं कृते तथा दिनमानरात्रिमाने भानां नक्षत्रध्रुवकाणामायनदृक्कर्मार्थं गणकः कुर्यात् । तदनन्तरं पूर्ववन्नक्षत्रनित्योदयान्तौ साधयित्वाभीष्टकाले दिनगतशेषाभ्यां नतं कृत्वा विषुवच्छाययाभ्यस्तादित्यादिनेत्यर्थः । दृक्कर्म कुर्यात् । अत्र नक्षत्रध्रुवके पर्वतेनायनदृक्कर्माण्युदाहरणे कृतं तदयुक्तम् । तस्य ध्रुवके स्वतः सिद्धत्वात् । तदनन्तरं शेषं नक्षत्रशकयुतिसाधनं शकध्रुवतुल्यताख्यं शकमेलकवद्युशकयोगसाधनरीत्या शकान्तरकला इत्यादिना कार्यम् । ननु तत्र शकान्तरकलाः स्वस्वभुक्तिलिप्तासमाहताः । भुक्त्यन्तरेण विभजेदित्युक्तेर्नक्षत्रस्य का गतिर्ग्राह्येत्यत आह । शकभुक्त्येति । केवलया शकगत्या शकस्य फलं शकध्रुवान्तरकरूपशके संस्कार्यं ध्रुवसमो शको भवति । नक्षत्रस्य पूर्वगत्यभावाद्ध्रुवो यथास्थित इत्यर्थः । ननु तथापि शकनक्षत्रयुतिकालसाधनं भुक्त्यन्तरासम्भवात् कथं कार्यमिति मन्दाशङ्कायामत्याह । दिनानीति । अभीष्टसमयाद्दिवसमित्यादिना केवलया शकगत्या शकनक्षत्रयुतिदिनानि साध्यानि । च: समुच्चये । नक्षत्राणां गत्यभावात्। अथाभीष्टकालादुशकनक्षत्रयुतिकालस्य गतैष्यत्वसम्भ्रमार्थं पुनराह"रङ्ग० ।